

ארץ הגולן והבשן בהלכהראשי פרקים:

חלק א' - סקירה הסטורית:

1. מתקופת האבות עד חורבן בית ראשון.
2. תקופת הבית השני, המשנה והתלמוד.

חלק ב' - הגדרות הלכתיות:

1. מלחמת רשות ומלחמת מצווה.
2. כיבוש יחיד וכיבוש רבים.
3. קדושת הארץ וקדושת המצוות.
4. קדושה ראשונה וקדושה שניה.

חלק ג' - קדושת הגולן והבשן ע"פ הגדרות הלכתיות:

1. גבולות ההבטחה ועולי מצרים.
- א. הגולן והבשן כלולים בגבולות ההבטחה ותחום עולי מצרים.
- ב. הוכחות הלכתיות לשייכות עבר הירדן לא"י.
- ג. נספח 1 - גבולות פרשת מסעי.
- נספח 2 - הגזירה על משה.
2. תחום עולי בבל.

חלק ד' (נספח) - שביעית וביכורים בעבר הירדן.

מבוא:

בסערת מלחמת ששת הימים שבנו לנחלת אבותינו - אל ארץ הגולן והבשן. שנות גלותנו הרבות וישיבתו השחצנית והטורדנית של האויב הסורי במצוקי הגולן, חברו יחדיו ויצרו תודעה מסולפת בנושא שייכותו של הגולן לארץ ישראל. אצל רבים התאזרח הביטוי: "הרמה הסורית" ואף כשהוסב השם ל"רמת הגולן" עדיין לא נקלטה בתודעת חלק מהציבור עובדת היות הגולן חלק בלתי נפרד מארץ ישראל. חלוצי ההתיישבות בגולן, מחדשי ימינו כקדם, וביניהם אחי בנימין הי"ד מכובשי רמת הגולן ומכונניה - חקרו ודרשו בשאלה זאת עם האחזותם ברמה. לצערם, התברר להם במהרה שאף בחוגים תורניים אין התשובה עליה ברורה. מטרתנו בדברים הבאים היא להחזיר עטרה ליושנה ולהוכיח מבחינה עובדתית והלכתית, שהגלעד והבשן לנו הם מקדמה דנא ומעתה ועד עולם.

תחילה תבוא סקירה עובדתית מציאותית על האחזותו של עם ישראל בגולן, לאחר מכן תבואנה מספר הגדרות הלכתיות ובעקבותיהן בירור מעמדנו בכשן מבחינה הלכתית.

חלק א' - סקירה הסטורית:1. מתקופת האבות עד חורבן בית ראשון -

בברית בין הכתרים, בה הובטחה הארץ לאברהם, נקבעו הגבולות¹: "כיום הוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת ואת החיתי ואת הפריזי ואת הרפאים, ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי".

בהבטחה זאת כלולים ללא ספק הגולן והבשן, הנמצאים בין נהר מצרים לנהר פרת ואשר היו מיושבים ע"י חלק מן העמים המוזכרים כאן, שארץ מגוריהם הובטחה לנו. הקב"ה ציוה את אברהם: "קום

1. בראשית ט"ו י"ט.

התהלך בארץ כי לך אתננה"². לדעת ר' אליעזר הילוך זה של אברהם היה בו מעשה קניין של חזקה ובה קנה את הארץ³. ואף חכמים החולקים על ר' אליעזר אומרים: "אמר ה' לאברהם קום התהלך בארץ כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו". ומפרש הרשב"ם: "שיהיו כיוורשים ולא כגזלנים, ולא יהיה רשות ופתחון פה לבעל דין לקטרג". משניתנה הארץ לאברהם, פקעה זכותם של אומות העולם ומאותה שעה מוחזקת היא בידינו⁴. והנה כשקוראים אנו בפרק י"ד בכראשית על מלחמתו של אברהם אבינו בארבעת המלכים, אנו מוצאים שני דברים:

א. "וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק.

ב. מסע ארבעת המלכים וכיבושיהם בעבר הירדן המזרחי חופפים למסע עם ישראל וכיבושיו שם בעת הכניסה לארץ. (אמנם בכיוון ההפוך. השווה בראשית י"ד פסוקים ה'-ז', לדברים פרקים ב'-ג') - אף כאן מעשה אבות סימן לבנים.

ראשית כיבושי עם ישראל בכניסתו לארץ היו בעבר הירדן המזרחי. כמסעם לארץ נאלצו לעקוף את ארץ אדום, מואב ועמון בדרום עבר הירדן ובמרכזו, בגלל האיסור להתגרות במלחמה. אך בהגיעם לארץ סיחון ועוג בא ציוויו של אדון הארץ: "החל רש" - לרשת את ארצו. ובמלחמת מצווה זאת של כיבוש הארץ נאמר⁵: "ונקח בעת ההיא את הארץ מיד שני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן מנחל ארנון עד הר חרמון".

בספר במדבר פרק ל"ב מתוארת ראשית ההתנחלות העברית בארץ. בני ראובן, גד וחצי שבט המנשה מקבלים ירושתם בגלעד ובבשן. מתוך סיפור התורה, אנו לומדים שבני ראובן וגד חפצו לגור בעה"י מזרחה, עקב המקנה הרב והעצום שהיה ברשותם והמקום מקום מקנה. אך איננו מוצאים בקשה דומה של חצי שבט המנשה. כבר עמדו על כך בתלמוד ירושלמי מסכת ביכורים פ"א ה"י וקבעו שחצי שבט המנשה "לא

2. בראשית י"ג, י"ז. 3. בבא-במרא ק. 4. "ב"כ קי"ט. ; ע"ז נ"ג. 5. דברים ג', ח' וכן

ביהושע י"ב, א'.

נטלו מעצמם" בניגוד לבני גד וראובן. מבאר הנציב ב"העמק דבר" 6 משה רבנו ראה שלהיטותם של גד וראובן, להתנחל בעה"י, לא נבעה מרצונם העז למחר ולקיים מצוות יישוב הארץ, אלא מתוך דאגתם לממונם. וכבר העירו חז"ל על דבריהם: "גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו", שהקדימו ממונם לטפם. משה רצה לשתול בתוכם גדולי תורה, ולצורך זה ביקש מחצי שבט מנשה שהיו גדולים בתורה להתיישב גם הם בעבר הירדן.

בין ערי המקלט, שמבדיל משה בעבר הירדן מזרחה שמש, אנו מוצאים את גולן בשן למנשי 7.

לפני מות משה מצוהו הקב"ה 8: "עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן הזה". משה עבד ה' ממלא אחר הצו: "ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה אשר על פני ירחו. ויראהו ה' את כל הארץ את הגלעד עד דן ואת כל נפתלי ואת ארץ אפרים ומנשה ואת כל ארץ יהודה עד היס האחרון ואת הנגב ואת הככר בקעת ירחו עיר התמרים עד צוער. ויאמר ה' אליו: זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמור: לזרעך אתננה".

וכבר קבעו רבותינו 9: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר". מתוך העיון בפסוקים, אנו לומדים שהקב"ה ציווה למשה להסתכל גם מזרחה. וברור שמזרחית להר העברים חלקי עה"י המזרחי. וכן צפונה: מ"הגלעד עד דן" כולל בתוכו את רמת הגולן. ויפה באר הנציב במקום: משה עמד בדרום עה"י המזרחי, מול יריחו. תחילה השקיף צפונה על כל עה"י המזרחי: הגלעד, אחר פנה מבטו מערבה, לצפון העבר המערבי: ארץ נפתלי. ואחר הדריס בצפונה בעבר המערבי: לפי הסדר - ארץ אפרים ומנשה וכו' 10.

מצוות יישוב הארץ כוללת בתוכה שני יסודות: כיבוש וישיבה.

6. דברים ג', ט"ז. 7. דברים ד', מ"ג. 8. דברים ד' כ"ז. 9. ב"ב נ"ו. 10. עיין גם ברמב"ן

כדבר הפסוק¹¹: "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה". וכבר הודיע הקב"ה לבני ישראל¹²: "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חייית השדה. מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. ושתי גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר". ואכן שנים רבות עברו, עד שהוריש עם ישראל את יושבי הארץ ועד שזכה לרשת את כל מלוא מרחבי ארצו. "וינח ה' את הגויים האלה לבלתי הורישם המר... למען נסות בם את ישראל השומרים הם את דרך ה' "¹³. מאבקים ומלחמות ידע עם ישראל בארצו. באתו ובחרבו נאחז במולדתו, וגם כשלוניות ונסיגות לא מנעוהו מלשוב ולכבוש חבלי ארץ, שנכבשו זמנית ע"י האויבים. במערכה ממושכת זאת על מימוש זכותנו על נחלתנו תופסת מקום מרכזי רמת הגולן. ביהושע נאמר: "ולא הורישו בני ישראל את הגשורי והמעכתי וישב גשור ומעכת בקרב ישראל עד היום הזה"¹⁴. בדברים מוגדר גבול נחלת שבט המנשה "עד גבול הגשורי והמעכתי"¹⁵. המעכתי החזיק בצפון הגולן, והגשורי בדרומו. כבר עמדו על כך שהביטוי "לא הורישו" אין משמעותו שחבל ארץ זה לא נכבש ע"י בני ישראל, אלא יש לפרשו, שעדיין לא התנחלו בו ועדיין לא התיישבו בו ממש על אדמת הגויים יושבי הארץ. ואף אם נאמר שבאותה תקופה עדיין לא השתלטו סופית על חבל ארץ זה, הרי בימי כיבושיו של דוד, ודאי, שאזור זה היה תחת שלטון ישראל. דוד הכניע את האויב הצפוני באותם ימים: ארם. חלק גדול מימי בית ראשון נלחם עם ישראל עם אויב זה על אחיזתנו בגולן ומעבר לו עד נהר פרת. בספר דברי הימים א' אנו מוצאים: "ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת כי מקניהם רבו בארץ גלעד"¹⁶? על דוד נאמר: "ויך דוד את הדדעזר מלך צובא חמתה כלכתו להציב ידו בנהר פרת"¹⁷. וכן

11. במדבר ל"ג, נ"ג. 12. שמות כ"ג, כ"ט-ל"א. 13. שופטים ג', כ"ב-כ"ג. 14. י"ג, ג'.

15. ג', י"ד. 16. פרק ה', ט' על שכת ראובן. 17. שם י"ח, ג'.

מוצאים אנו מימי שלמה¹⁸ : "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים". "כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר"¹⁹ . וכן נאמר על שלמה במזמור ע"ב בתהילים: "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ" (פס' ח'). כאשר חלק שלמה את ממלכתו לשנים-עשר מחוזות, היה המחוז השישי זהה בחלקו עם גבולות נחלת חצי שבט מנשה²⁰ : " בן גבר ברמת גלעד, לו חוות יאיר בן מנשה אשר בגלעד, לו חבל ארגוב אשר בבשן . ששים ערים גדולות חומה ובריח נחשת". שרידי מבצר ישראלי באזור זה שנוסד באחרית מלכות דוד או בראשית מלכות שלמה נתגלו בחפירות שערך פרופ' מזר²¹ .

התפלגות המלוכה היוותה שעת כושר לארם. אסא מלך יהודה קרא לעזרתו את בן הדד מלך ארם דמשק במלחמתו נגד בעשא מלך ישראל. בן הדד נענה לו ופרץ עם צבאו לעבר ארץ נפתלי, הקיף את הכנרת והשתלט על צפון עה"²². בין מלחמותיו של אחאב עם ארם אנו מוצאים מלחמה, שהתנהלה כנראה ליד פיק ברמת הגולן. "ויעל אפקה למלחמה עם ישראל"²³ . מערכה זאת הסתיימה בניצחון אחאב, ובסופה קובע בן הדד: "הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב, וחוצות תשים לך בדמשק"²⁴ .

לא ארכו הימים ושוב נלחם אחאב עם ארם ברמת הגלעד ושם מצא את מותו²⁵ .

בימי אלישע הנביא שוב נלחם יהואש בן יהואחז עם ארם באפק (פיק), וניצח כדבר הנביא: "חץ תשועה בארם, והכית את ארם באפק עד כלה"²⁶ .

18. מלכים א' ה', א'. 19. שם י"ד. 20. מלכים א' ד', ג'. 21. ראה הגולן: למרדכי ניישטט עמ' 57. 22. מלכים א' ט"ו, י"ח-כ' ודכה"י כ' ט"ז, ב'-ד'. 23. שם כ', כ"ז. 24. שם ל"ד. 25. שם פרק כ"ב. 26. מלכים ב' פרק י"ג.

הגדיל ה' לעשות עמנו באזור זה כימי ירבעם בן יואש: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, כדבר ה' אלוקי ישראל אשר דבר ביד עבדו, יונה בן אמיתי הנביא אשר מגת החפר, כי ראה ה' את עוני ישראל, מרה מאד, ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל. ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים, ויושיעם ביד ירבעם בן יואש" 27.

עם עליית ממלכת אשור בא הקץ ליישוב ישראלי בגולן כימי בית ראשון. תגלת פלאסר מלך אשור הגלה את תושביו והם הלכו בראש גולים 28.

יש להוסיף עוד: הנביאים משתמשים לא אחת בדימויים שקרקע גידולם בארץ הגולן ובנופיו. "פרות הבשן" 29, אבירי בשן כתרוני" 30, פרים מריאי בשן כולם" 31, אלוני הבשן" 32, ועוד. אף כנבואות הגאולה אנו מוצאים: "ושוכתי ישראל אל נווהו ורעה הכרמל והבשן ובהר אפרים והגלעד תשבע נפשו" 33, וכן במיכה: "34 ורעו בשן וגלעד כימי עולם". כיטויים אלו צמחו בוודאי מתוך חיים, תוססים שהתנהלו בארץ הבשן והגלעד. בסיכומה של תקופה זאת, ניתן לומר בוודאות, שכני ישראל ראו בגולן חלק בלתי נפרד מא"י וחרפו נפשם על כיבושו ויישובו.

2. תקופת הבית השני. המשנה והתלמוד:

על יישוב יהודי בגולן בתקופת הבית השני אנו שומעים כימי החשמונאים. יהודה המכבי מציל יהודים מחספין (ע"י רמת מגשימים) 35. אלכסנדר ינאי הכובש הגדול החזיר עטרה ליושנה

27. שם י"ד, כ"ה-כ"ז. 28. דבה"י א' ה', כ"ו. 29. עמוס ז', א'. 30. תהלים כ"ב, י"ג. 31. יחזקאל ל"ט, י"ח. 32. ישעיהו ב', י"ב. 33. ירמיה נ', י"ט. 34. פרק ז', י"ד. 35. ספר המכבים פרק י"ב.

וגבולות ממלכתו היו כמעט כבימי דוד ושלמה. במסע כיבושיו מוזכרות ערים ברמת הגולן: סוסיתא, גמלא, גולן וסליקיה. בימי יורשתו במלוכה, שלומציון המלכה, התרחבה ההתיישבות היהודית. לשיאים חדשים הגיעה בימי הורדוס. הורדוס יישב בארץ זאת משפחת בני בתירא מבבל מהם צמחו ברבות הימים חכמי ישראל רבים. היישוב היהודי גדל והעמיק שורשים ושימש גשר חי בין יהדות כבל ליהדות הגליל.

במלחמת היהודים ברומאים, שבסופה חרב הבית, היתה גמלא בגולן אחת מערי המבצר העיקריות. יוסף בן מתתיהו מתאר את קרב הגבורה שנערך שם, שניתן להשוותו לקרב מצדה. מבין דבריו אנו לומדים על מספר היהודים הרב שהתגורר כאן בכפרים רבים על כל מרחבי הגולן, בגבולות רחבים הרבה יותר ממה שנמצא בידינו כיום. שרידי היישוב היהודי לא נטשו נחלת אבותיהם ונאחזו בה לפני מרד בר כוכבא ואחריו.

בתקופת המשנה והתלמוד שוב פרח כאן יישוב יהודי. לרבי יהודה הנשיא היו אדמות בגולן, שקיבלן באריסות מקיסר רומי. מתוך דיונים הלכתיים וסיפורים במשנה, בתלמוד ובמדרשים, אנו שומעים על מקומות שונים בגולן בהם היה יישוב יהודי, שלא פסק למעשה כמעט עד העת החדשה. כבריתא על "תחומי א"י שהחזיקו עולי כבל" כלול הגולן, הבשן והטרכונה. עם התרחבות היישוב היהודי חויבו במצוות התלויות בארץ אזורים נוספים: וכך נאמר בירושלמי שביעית פ"א ה"ב:

"אילו עיירות אסורות בתחום צור. אבל עכשיו יש סוסיתא עיינוש ועין תרע ורם ברין ועיון ויעריט וכפר חרוב ונוב וחספיה וכפר צמח. רבי התיר את צמח".

רוב השמות המוזכרים כאן זוהו בגולן ובבשן. כחפירות, שנערכו ברמת הגולן, אותרו שרידי בתי-כנסת מתקופות שונות במקומות רבים וכן כתובות, בהן מוזכרים יהודים שגרו

באזור. בירושלמי³⁶ מתואר: "עולים היינו עם רבי לחמת גדר". ובמקום אחר³⁷: אמר ר' ירמיה: מעשה ברועה אחד זקן שבא ואמר לפני רבי: זכור אני שהיו בני מגדל עולים לחמתא ומגיעים לחצר החיצונה עד הגשר. והתיר רבי שיהיו בני מגדל עולין לחמתה ומהלכים את כל חמתה ומגיעים לחצר החיצונה עד הגשר. ועוד התיר רבי שיהיו בני גדר יורדים לחמתה ועולים לגדר ובני חמתה אינם עולים לגדר". הכוונה כאן למרחצאות המרפא בחמת גדר בהם נהג, כנראה, רבי לשהות לצרכי רפוי. בעניין עיכוב שלוחי קידוש החודש מסופר³⁸:

"חס ושלום שר' עקיבא עיכבן, אלא שזפר, ראשה של גדר, עיכבן, ושלח רבן גמליאל והורידוהו מגדולתו".

וכיצד יכל ר"ג להורידו מגדולתו, אלא שהעיר גדר היתה כפופה לחכמים³⁹.

במקורות שונים מוזכרים כמה תנאים שעלו עם רבי יהודה הנשיא לחמת גדר: רבי חנינא, רבי יונתן, רבי נתן דרומה, רבי אמי. כמו כן מסופר על עוד חכמים שביקרו שם: ר' חמא, ר' שמעון בן לקיש, ר' יונתן. כנראה שימש המקום בית ועד לחכמים⁴⁰. במקום זה נתגלו גם שרידי בית-כנסת.

יוסף בן מתתיהו מתאר יישוב יהודי בעמק הבטיחה ושמו בית צידא. שניים מחכמי התלמוד יצאו מעיר זאת - האחד הוא ר' יוסי צידניא. כנראה שלח ידו בדיג. קיימת סברה, כי הוא ר' יוסי החורם. בשם חורמים נקראו בתלמוד דייגי הכנרת שהשתמשו ברשת הנקראת חרם. השני הוא אבא גוריון, הנקרא גם אבא יודן איש צידן⁴¹. רבן שמעון בן גמליאל מספר: "מעשה שהלכתי לציידן

36. שבת פ"ז ה"א. 37. ירושלמי עירובין כ"ג ד'. 38. ראש השנה כ"ב. 39. והשווה ירושלמי ר"ה פ"א ה"ו. 40. ראה כל המקורות ספר היישוב ח"א עמ' 45-6. 41. ניישטט: ארץ הגולן עמ'

והביאו לפני יותר משלש מאות מיני דגים בתמחוי אחד"42.
 ר' אלעזר הקפר המפורסם גר בגולן, ובקצרין נמצא בית-כנסת
 ובית-מדרש ובו כתובת: זה מדרשו של ר' אלעזר הקפר.
 בירושלמי מעשרות פ"ד נאמר: "וכן נהגו בביתנין (בבשן) בירק
 בהיתר, דברי ר' ליעזר". כנראה הקלו שם במעשר ירק, שהוא דרכנן.
 חכמים חולקים שם על כך, אך ברור מכאן, שהיה יישוב יהודי שנשא
 ונתן בדברי הלכה43. כן שומעים אנו: "רבי היו לו פירות פה
 (בגליל) ופירות בבשן והיה קובע מעשרות שפה שם ופדה אותן משער
 ששם"44.

בהרי החורן היה יישוב ששמו בית חורן. שם התגורר ר' נחוניא,
 עליו מסופר בירושלמי שביעית פ"ט: "אמר ר' בא בר זבדא: הורה ר'
 חוניא מן חורן בבית חורן כמו ר' יהודה (שספיחי חרדל מותרים
 בשביעית). ובבבלי תענית דף ג': "ר' נחוניא איש בקעת בית
 חורתן".

ר' חוניא חי בדור הראשון לאמוראים. השתתף גם בבית הועד
 בטבריה שעיבר שנים ולפי האגדה נס היה - ים הכנרת נקרע לפניו
 ברדתו מן הגולן לטבריה45.

לר' חוניא מבית חורן היו בנים ממשיכי דרכו: ר' חזקיה ור'
 עוזיאל בנו של ר' חוניא דבית חורן46.

וכן מסופר: תנחום בריה דר' אמי איקלע לחורן ודרש להם -
 מותר ללתות חיטין בפסח47.

מבית ענה, עיר גבול בצפון עבר הירדן, מדרום מערב לדמשק, אני
 שומעים על בעיות כלאיים: "בעיירות המובלעות, כגון בית ענה
 וחברותיה, עושים עם הגוי כלאיים"48. ועל בעיית מקוואות: "שוב
 מעשה ברום בית ענת, שקוות יותר מאלפיים כור, ובאו ושאלו את ר'

42. שקלים ו', ב'. 43. וכן בתוספתא מעשר ראשון ג', ז'. 44. ירושלמי מעשר שני פ"ד ה"א.

הכוונה היא לפירות אדמתו בגליל ובבשן. 45. ירושלמי ע"ז פ"ג ה"א. 46. ירושלמי שבת פ"א.

47. סנהדרין ה': עפ"י גרסת הלכות גדולות. 48. תוספתא כלאיים פ"ב.

חנינא בן תרדיון ופסל, שאני אומר, נכנסו גויים וזלפוה בלילה וחזרו ומילאו אותה בקילון" 49.

בירושלמי שביעית פ"ו מסופר שר' חונא רצה להתיר לעבוד בשמיטה בגבלונה (= גבלן, גולן). בא אצל ר' מנא. אמר לו: הא לך חתום! ולא קיבל עליו לחתום. למחר פגע בו ר' חיא בר מדיא, אמר לו: יפה עשית שלא חתמת, מפני שר' יונה אביך היה אומר: אנטונינוס נתנה לרבי בשני אלפים הנצין (מין מטבע) באריסות. על ר' ירמיה מסופר כמה פעמים שהלך לגוולנא⁵⁰. ברור, שביקורים אלה ובירורי ההלכות הנ"ל מצביעים על יישוב יהודי חי, הדורש בדבר תורה זו הלכה.

מעניין ביותר הסיפור בכראשית רבה ע"ט: ר' חיא רבה ור' שמעון בן חלפתא (מגדולי האמוראים!) שכחו מלים מן התרגום ובאו לאגרא של ערכיה ללמוד משם. בספר היישוב⁵¹ מזהים מקום זה כחגרא, חבל ארץ סמוך לדמשק.

בנוה, עיר במזרח הגולן, היה יישוב יהודי גדול במשך מאות שנים רבות. בתוספתא שביעית מוזכרים מקומות בתחום נוה, שנאסרה בהם עבודה בשביעית: ציר, צייר וגושמי וזיזין ויגרי טב דנב, חורבתא וכורנא דבית חרב⁵². כן מסופר, שכהנים שאלו את ר' יוחנן, עד היכן מותר ללכת בלי חשש של טומאת ארץ העמים: "כהנים שאלו את ר' יוחנן: היכן החוט של נרה (החוט: סימון גבול תחילת טומאת ארץ העמים) אמר להם ר' יוחנן בשם ר' חונא מבית חורון (שכבר הזכרנוהו): נוהגים הכהנים להגיע עד דריי (היום: א-דור סמוך לטרכון)"⁵³. בנוה גרו: ר' תנחום⁵⁴, ר' שילא⁵⁵, ר' פלטיא⁵⁶.

49. תוספתא מקוואות פ"ו. 50. ירושלמי מגילה פ"ג; ירושלמי ע"ז פ"ב. 51. ח"א עמ' 43. 52. ראה זיהוין בספר היישוב ח"א עמ' 107. 53. ירושלמי שביעית פ"ו. 54. שבת ל'. 55. ויקרא רבה פלה"ד. 56. קהלת רבה א'.

דרומית מערבית לדמשק נמצאת סכותא. ר' אבהו מתיר להם לבנות במועד מרחץ שנפחת להם⁵⁷, ור' ירמיה התיר להם לכרות את הנהר הסתום⁵⁸.

מזרחית לים כנרת נמצאת כורסי, בה נמצאו גם שרידי בית-כנסת. מוזכר במקורות ר' יעקב בר קורשי, ויש אומרים שמכאן היה. במקורות הנ"ל, רואים אנו שלל שמות ובעיות מתחומים שונים. מתחורר לנו עד כמה היה היישוב היהודי בגולן גדול וקשור למרכזי התורה, ובזאת ניווכח גם מתוך הלכה בהלכות גיטין. כידוע, ישנם תחומים מיוחדים של א"י לעניין גיטין. תחומים אלה קשורים לקרבה למרכזי תורה. המביא גט ממקום רחוק צריך לומר: בפני נכתב ובפני נחתם⁵⁹, והנה אומרת התוספתא⁶⁰: "המביא גט מסוריא כמביא מחו"ל, וצריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם. מעבר הירדן כמביא מארץ ישראל ואין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם".

היישוב היהודי בגולן שימש גם כתחנת מעבר, עת הודיעו לגולה על קידוש החודש ע"י משואות בראשי ההרים. במסכת ר"ה כ"א (וכן בתוספתא ובירושלמי שם) מוזכרים בעה"י: מכיר - מול ירושלים; גדור - מול סרטבה; גדר (חמת גדר) - מול גרופינה; וחורן - מול דלתה (בית דלתין?). ברור שאפשר היה להשיא השואות רק באזור מיושב ע"י יהודים. ברור גם שהגיעו לכאן שלוחי ביה"ד שהודיעו על קידוש החודש⁶¹.

חלק ב' - הגדרות הלכתיות:

1. מלחמת רשות ומלחמת מצווה.

"אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצווה ואי זו היא מלחמת

57. ירושלמי מ"ק פ"א. 58. מ"ק ד'. 59. ראה גיטין כ'. 60. גיטין פ"א י"א. 61. אגב, בהסתמך על כך, פסקו הרב שמואל סלנט והרב יש"א ברכה זצ"ל, שבגולן יש לקיים רק יו"ט אחד. את השאלה עוררו מתיישבי בני יהודה שחירשו את היישוב היהודי בגולן בשנת תרמ"ט.

מצווה ? זו מלחמת שבעת עממים ומלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר-כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העם כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות גדולתו ושמעו"62.

וברמב"ן בהוספותיו לספר המצוות, מצוות עשה ד': "שנצטוינו לרשת הארץ, אשר נתן האל יתעלה לאבותינו: לאברהם, ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו: "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה, והתנחלתם את הארץ"63. ואל תשתכש ותאמר כי המצווה הזאת היא המצווה במלחמת ז' עממים ... אין הדבר כן! שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו. ואם רצו להשלים - נשלים. ונעזבם בתנאים ידועים. אבל הארץ לא נניח אותה ביד זולתם מן האומות, בדור מן הדורות ...". ובלשון הספרי: "מעשה בר' יהודה בן בתירה, מתיא בן חרש ור' חנניא בן אחי ר' יהושע ור' נתן, שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם. זלגו עיניהם דמעות וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות" ואמרו: ישיבת הארץ שקולה כנגד כל המצוות".

אף הרמב"ם, שלא מנה מצוות כבוש הארץ, כבר בארו מפרשים שזו מצווה כוללת המהוה בסיס למצוות רבות, ולכן בהתאם לשיטתו במניין המצוות שרש רביעי לא מנה אותה כמצווה (ויש שבארו באופן אחר). ראה דברי הרמב"ם בספר המצוות עשה קנ"ג: "ויש כאן יסוד גדול מאד מיסודות האמונה שלא ידעוהו ולא ירגישו בו אלא המעמיקים חקר. היינו: זה שאנו מחשבים היום כחו"ל בסוד העיבור שבידינו ואומרים שיום זה הוא ר"ח ויום זה חג - הרי בשום פנים לא בגלל חשבוננו אנו עושים אותו חג אלא מפני שבי"ד בע"י כבר קבעו יום זה ר"ח או חג ... אילו הנחנו למשל שבני א"י יעדרו מא"י - חלילה לאל מלעשות זאת - לפי שכבר הבטיח שלא ימחה אותה האומה וכו'".

הוצאה למלחמת מצווה: ע"י מלך ישראל. למלחמת הרשות דרושה גם הסכמת הסנהדרין⁶⁴ וכשארין מלך עוברות סמכויותיו בנידון לנציגי

62. רמב"ם הל' מלכים פ"ה ה"א, עפ"י סוטה מד'. 63. כמדבר ל"ג, נ"ג-נ"ד. 64. רמב"ם הל'

העם⁶⁵ נוסף למלך ולסנהדרין ישנו גורם נוסף והא: האורים והתומים. הרמב"ם ביד החזקה לא הזכירם. אך בספר המצוות, בהקדמתו, כתב: "וידוע שהמלחמות בכבוש ארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרין וכהן גדול": שפירושו: אורים ותומים. לעומתו קובע הרמב"ן⁶⁶ שהמלך מצווה "להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג העניין". והעיר הרגב זיין שליט"א: "לא נתבאר ברמב"ן אם כוונתו למצווה בלבד או שאף מעכב את עצם המלחמה. וכן אם השאלה באורים ותומים היא בגדר של נטילת רשות על המלחמה או בתורת שאלה על סדר ותכסיסי המלחמה. אף בעיקר המצווה לא החליט הרמב"ן בוודאיות גמורה"⁶⁷. לשאלה זאת ישנה חשיבות לתוקפן של המלחמות בבית שני שחסרו או"ת ולמלחמות ימינו. אמנם ברור שבאשר למלחמת "עזרת ישראל מיד צר שכא עליהם" - ורדאי שא"א להמנע מלהלחם עקב חסרון של אורים ותומים. והספק הוא רק אם כיבוש כזה יקדש.

2. כיבוש יחיד וכיבוש רבים.

כיבוש יחיד הוא כשיחיד מישראל, או משפחה, או שבט הלכו וכבשו לעצמם מקום⁶⁸, או כשכובשים חו"ל לפני גמר כיבוש ארץ ישראל⁶⁹. מסיבה זו, כיבושו של דוד המלך בסוריא נחשב לכיבוש יחיד שלהלכה אינו כיבוש, אלא שחכמים השוו סוריא לא"י במספר תחומים. לדעת הרמב"ם הנ"ל אף בארץ שהובטחה לאבותינו דרוש כיבוש רבים, ולכן חלק יהושע את הארץ לפני מותו, על מנת שכבוא כל שבט לכבוש חלקו יהא זה מדעת כולם. המבי"ט בקרית ספר שם חדש: "ונראה שצריכים מלך או נביא ורוב ישראל לכיבוש ארץ ישראל דווקא בכיבוש ראשון אבל כיבוש שני (בימי עזרא כיון שכבר קדשה ארץ ישראל, אע"פ שבטלה כשגלו לא הוצרכו רוב ישראל אלא עזרא וסיעתו קדשוה". לדעת התוספות גיטין ח' אין צורך בארץ ישראל עצמה לכיבוש

65. ראה משפט כהן סימן קמ"ד. 66. בסוף מצוות לא תעשה. 67. לאור ההלכה עמ' י"ב. 68.

רמב"ם תרומות פ"א ה"ב ורש"י גיטין ח'. 69. ספרי עקב, רמב"ם תרומות פ"א ה"ג, תוספות

גיטין ח'.

רבים. אחר השלמת כיבושה ניתן לכבוש ולקדש חו"ל אפילו ע"י יחידים.

נשאלת השאלה: כאשר כובשים בחו"ל לפני גמר כיבוש הארץ לא מתוך רצון הרחבת הגבולות אלא משום שיצאו למלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר, שכא עליהם, האם כיבוש זה מקדש או לא? מהרי"ט צהלון בשו"ת סימן רט"ז דן בכך וקובע שהדבר תלוי בשאלה: האם אי קידושה של סוריא נובע מכך שדוד עשה שלא ברשות כשכבשה לפני א"י, דהיינו כמין קנס, וממילא אם היציאה למלחמה כדין עזרת ישראל מיד צר, ניתן לקדש חו"ל אף לפני גמר כיבוש הארץ, או שמא דין הוא: א"א לקדש חו"ל לפני גמר כבוש הארץ בכל מקרה. הרב גורן קובע שבמקרה כזה אפשר לקדש חו"ל לפני גמר כיבוש הארץ⁷⁰.

3. קדושת הארץ וקדושת המצוות.

שתי קדושות לארץ ישראל:

- א. קדושתה הסגולית, טהרתה ומעלותיה לחיים ולמתים.
 ב. קדושה הבאה ע"י ישראל והגורמת לחיוב המצוות התלויות בארץ.

א. קדושתה העצמית של הארץ היא מיום בריאתה או מעת נתינתה לאבות, וכשם שהיתה לפני כבושה ע"י ישראל כך לא בטלה עם גלותם ממנה⁷¹.

ב. "קדושת הארץ היא עליונה גם מקדושת המצוות כולן ואדרבא היא משפעת מקדושתה על קדושת המצוות כולן"⁷². "היא מעוטרת מפני יקדת מעלחה ושלמות ישראל התלויה דווקא בה - במצוות רבות התלויות בארץ" (שם). המצוות התלויות בארץ נובעות איפה מצרוף קדושת הארץ וקדושת ישראל היושבים עליה. ישנה מחלוקת האם קדושת הארץ למצוותיה היא כללית לכל המצוות או פרטית לכל מצווה ומצווה⁷³, אך ברור הוא שישנם הבדלים בתנאי החיוב של המצוות השונות:

70. תורת המועדים עמ' 622. 71. ראה כפתור ופרח פ"י, שו"ת חת"ס חיו"ד סי' רל"ד, שבת

הארץ: מבוא פרק ט"ו. 72. שבת הארץ מבוא פט"ו.

כגון: כל יושביה עליה - ביובל, ביאת כולם - בתרומות ומעשרות, וכו'.

4. קדושה ראשונה וקדושה שנייה.

משכבשו ישראל את הארץ וחלקוה, התקדשה הארץ והתחיבה במצוות התלויות בארץ. משגלו שנים וחצי השבטים שבעה"י בטל דין יובל⁷⁴ ויתכן שבטלו אף תרומות ומעשרות, שמיטה ועוד⁷⁵. אמנם הרב קוק זצ"ל מחדש שם שתנאי החיוב בטלו, אך הקדושה עצמה בטלה רק עם אבדן הארץ, כיון שעיקרה של הקדושה נבע מכיבושה ע"י ישראל⁷⁶. נראה שקדושה זאת באה ע"י עצם הכיבוש ללא פעולת קידוש מיוחדת⁷⁷. יש הסוברים שביטול הקדושה הראשונה לא היה מוחלט. לדעת המבי"ט שהובאה לעיל, הועיל הקידוש הראשון שלא יצטרכו כיבוש רבים במקום שהתקדש. ביצועות מלכו חיו"ד סי' ס"ז מחדש שכשם שנשאר רושם הקדושה בירושלים ובמקדש, שקדשו לעתיד לבא, כך נשארה הקדושה בארץ כולה בכל מה שאינו נוגע לגידולי קרקע כגון: לעניין סמיכה - שסומכים רק בארץ וכן לעניין ערלה וכלאים⁷⁸.

משעלו עזרא וסיעתו קדשו את הארץ קדושה שניה אלא שחסרו מספר תנאי חיוב לחלק מהמצוות התלויות בארץ כגון: ביאת כולם לעניין תרו"מ. נחלקו תנאים אמוראים וראשונים האם הקדושה היתה מהתורה בזמן הבית ואולי אף לאחריו או שמא היתה מדרבנן. הרמב"ם פוסק שמצוות רבות הן עתה מדרבנן כגון תרו"מ. ונחלקו בדעתו: האם

73. ארץ חמדה עמ' ע"ו. 74. ערכין לב'. 75. ראה שכת הארץ מבוא: פ"ה; ולעומתו אור שמח תרומות פ"א הכ"ו מסתפק שמה אם בעת הכיבוש היה ביאת כולם לא לפקע החיוב כל זמן שהכיבוש קיים אף אם לא היו כל יושביה עליה. 76. ראה רמב"ם הל' כית הבחירה פ"ו הט"ז. 77. רדב"ז וחזון איש שביעית סי' ד' אות א'.

78. ראה גם אוצר התרומות: מאמרו של הרב וולדנברג ונטע הלולים לרב גרוסברג עמ' כ"ג.

הקדושה עצמה מדאורייתא רק שחסר תנאי חיוב⁷⁹, או שאף הקדושה עצמה היתה רק מדרבנן⁸⁰. ונפקא מינה כאשר יבואו כולם, האם צריך לקדש פעם נוספת או שמא מיד יחול חיוב מהתורה.

קדושת עולי בבל היתה ע"י עצם החזקה ולכן לא בטלה לדעת רוב הראשונים⁸¹. פשטות הדברים היא שעצם החזקה מקדשת. התלבטו המפרשים: מדוע לא הועילה החזקה שהחזיקו בזמן קדושה ראשונה עם הכיבוש. תוי"ט בעדיות פ"ח מ"ו מבאר שקדושת כיבוש מתבטלת ע"י כיבוש אך כאשר ניתנה הארץ לישראל ע"י כורש - אין אפשרות לבטל נתינה זאת. אך הקשה בעל "דבר אברהם" בסימן י': הרי כל כוחו של כורש נבע מכיבוש, המתבטל ע"י כיבוש אחר, ובמה עדיף כח המקבל - ישראל מכח הנותן, כורש? הרדב"ז מבאר שאין הבדל בין כח הכיבוש לכח החזקה. שניהם מקדשים, אלא שלקדושה שניה נוסף דיבור וקדושת פה זו היא שמונעת ביטול הקדושה עם לקיחת הקרקע מיד ישראל⁸². וכן נראית דעת המאירי במגילה דף ט. ודבר אברהם הנ"ל. יש המחלקים בין כיבוש כללי המקדש הארץ כולה ונפקע ע"י כיבוש כללי של עם אחר, לבין קדושה הבאה ע"י חזקת יהודים שאין בכוחו של כיבוש להפקיעה⁸³. יש הסוברים שתוקפה הקבוע של קדושה שניה נובע מגזירת הכתוב של "והטיבך והרבך מאבותיך"⁸⁴. הרב ישראלי בארץ חמדה עמ' פ' מבאר שבהקדשת ערי החומה קדשו גם סביבותיהם (וראה שם דיונו בכל הסוגיא הזאת. {

משמע מרוב המפרשים שהחזקה כשלעצמה יש בה כדי לקדש לפחות כל זמן הישיבה על הקרקע.

נוסף לחזקה שהיתה בבית שני, היו כיבושים של מלכי החשמונאים שתוארו לעיל. רבי יעקב עמדין בספרו "מור וקציעה"⁸⁵, סובר,

79. אבן האזל, הל' בית הבחירה פ"ו. 80. ר"ח הלוי הל' שמיטה. 81. ראה רמב"ם הג' בית הבחירה פ"ו הט"ז. 82. הל' תרומות פ"א ה"ה. 83. מעשה אורג הובא במשנת יוסף שביעית פ"ו, וראה רבריו של הרב גורן בספר תורת המועדים עמ' 609. 84. ראה ירושלמי שביעית פ"ו ה"א. 85. אורח חיים סימן ש"ו.

שכל מה שנכבש במשך ימי הבית השני ע"י מלכי החשמונאים, הרי הוא בכלל כיבוש עולי בבל. הבריתא של תחומי א"י שהוזכרה כבר לעיל כוללת בתורה תחומים גדולים, שבוודאי לא היו בידינו בראשית הבית השני ונוספו במשך הזמן ע"י הכיבושים השונים. הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם טוען, שעה"י לא הוחזקה ע"י עולי בבל. מרן ר' יוסף קארו ב"כסף משנה"⁸⁶ עונה: "אין אנו יודעים אם כבשו עולי בבל קצת ארצות מעה"י ומסוריא, שהיו בבית שני מלכים תקיפים כמו שמצינו כינאי המלך, שכבש שישים עיר כדאיתא בקידושין פרק האומר". מדבריו משמע, שלאותם מקומות, שאכן נכבשו ע"י מלכים אלה, יש דין של תחום עולי בבל. וכן כותב הרב ש.ז. אויערבך שליט"א, בספרו "מעדני ארץ"⁸⁷, שכשם שתחום עולי מצרים כולל את כיבושי דוד ושלמה, דין הוא שתחום עולי בבל יכלול את כיבושי מלכי אותה תקופה.

יש להוסיף, שלדעת המבי"ט אין צורך בשישים ריבוא כדי לקדש חלקים שנכבשו בארץ עצמה. כמו כן ברור שבמשך ימי הבית השני הגיע היישוב היהודי בארץ למספר כזה. וכן כתב בספר "חלת לחם" כ"א, אות ג', שלדעת הרמב"ם גם בתקופת בית שני היה זמן שרוב ישראל שכנו בארצם וחויבו בתרומות מן התורה.

לדעת הרב וולדנברג⁸⁸ הגדר של "ביאת כולכם", הדרוש לחיוב תרו"מ מדאורייתא, הוא ס' ריבוא. את זאת הוא לומד מדברי רבנו גרשום מאור הגולה בפירושו לערכין דף ל"ב.

יש לדעת שייתכנו בא"י חלקים שונים הפטורים מחלק מן המצוות מתלויות בארץ, אך אין בכך בשום אופן ערעור על שייכותם לארץ⁸⁹. ומרן הרב קוק זצ"ל במבואו לשכת הארץ פרק ט"ו - "אפילו קודם הכיבוש הגמור, שעדיין לא התחייבו בכמה מצוות התלויות בארץ, שהיא נחשבת עדיין ארצם של הגויים מבלי היות בה עוד כל המצוות

86. על הרמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח. 87. הל' תרומות פ"א ה"ז. 88. אוצר התרומות -

כרם ציון. 89. והאריך בכך בכפתור ופרח פרק י', וכתב שקרושת הארץ, טהרתה ומעלתה לחיים ולמתים, והיותה נחלת ה', התחילה מקדושה ראשונה, ואינה פוסקת לעולם.

במלואן, גם אז ציוותה התורה על הישיבה בה. ואין חיבת קדושת מצוות ישיבת א"י נגרעת מערכה כלל". באריכות רבה מסביר מרן הרב זצ"ל, שאין הפקעת חלק מן המצוות התלויות בארץ גורעת מקדושתה ומחויב ירושתה וישיבתה. ויש להביא דוגמא לדבר מרבי יוסי הגלילי הסובר⁹⁰ שאין עבר הירדן חייבת בכיכורים לפי שאינה ארץ זבת חלב ודבש. דין זה אמור לשיטתו גם בחלקי א"י אחרים שחסרים תכונה זאת, וברור שאין ריה"ג סובר שבגלל פטור זה ניתק האזור מא"י. נקודה זאת חשובה לענייננו כאשר גם ביחס לרמת הגולן כחלק מעה"י המזרחי ישנם חילוקי דעות על חיוב כמה מן המצוות התלויות בארץ כפי שיוברר להלן.

חלק ג' - קדושת הגולן והבשן ע"פ הגדרות הלכתיות: 1. גבולות ההבטחה ועולי מצרים.

א. הגולן והבשן כלולים בגבולות ההבטחה ותחום עולי מצרים.

בברית בין הבתרים הכטיח הקב"ה לאברהם את הארץ, שגבולותיה סומנו עפ"י שני נתונים:

א. גבולות טבעיים: מנהר מצרים עד נהר פרת.

ב. רשימת העמים, שאת ארץ מגוריהם עתידים ישראל לרשת, והם עשרה: (1) קיני (2) קניזי (3) קדמוני (4) חתי (5) פריזי (6) רפאים (7) אמורי (8) כנעני (9) גרגשי (10) יבוסי⁹¹.

במקומות רבים נוספים בתנ"ך מסומנים גבולות הארץ ע"י ציון הגבולות הטבעיים, או ע"י התווית קו הגבול עפ"י רשימת נקודות בגבול, או ע"י רשימת העמים המיועדים לכיבוש.

לדעת רמב"ן בהוספותיו לספר המצוות של הרמב"ם, עשה ד', הגבולות אותם אנו מצווים לכבוש ולרשת הם גבולות ברית בין הבתרים: "ופרט אותה להם ממצווה הזאת כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר "ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב

90. במסכת כיכורים פ"א מ"י. 91. בראשית ט"ו, י"ח-כ"א.

ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת"⁹², שלא יניחו ממנה מקום. והראיה שזו מצווה, אמרו יתעלה בעניין המרגלים: עלה רש כאשר דבר ה' לך, אל תירא ואל תחת! ... וכאשר לא אבו לעלות במאמר זה כתוב: "ותמרו את פי ה'", וכן: "לא שמעתם! הוראה שהיא מצווה, לא ייעוד והבטחה".

מצווה זאת כוללת: א. כיבוש. ב. איסור עזיבת הארץ ומסירתה ליד האומות. וכן משמע מדברי הרמב"ן בפירושו לתורה⁹³: "הזכיר להם הארץ והדרך שילכו בה למסעיהם, ואחרי כן נאמר: 'ראה נתתי לפניכם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם, באו ורשו את הארץ' - מצווה! לא יעוד והבטחה".

הרמב"ן קובע ברורות, שעלינו לכבוש את הארץ כמו ידינו ולא לחכות שהדבר יתרחש כייעוד והבטחה. על הנאמר בדברים ח"א, כ"ד - "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, לכם יהיה, מן המדבר הגדול והלבנון מן הנהר נהר פרת, ועד הים האחרון יהיה גבולכם" - מפרש הרמב"ן שם: "כי הכל ארץ ישראל, ומן המדבר והלבנון ועד הים האחרון יהיה גבולכם, שאתם חייבים לכבשו ולאבד משם העמים".

וכך נאמר ביהושע א', ג' - ד': "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר דברתי אל משה, מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת, כל ארץ החיתים ועד הים הגדול מכוא השמש יהיה גבולכם".

במסכת תענית⁹⁴ נאמר: "כשלושה במרחשוון שואלים את הגשמים, רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה-עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". מפרש בתוספות יו"ט: "שהוא הוא בצפונה של ארץ ישראל, כמו שכתב רש"י בתחילת ספר יהושע וכו'". וכן בתפארת ישראל שם. ועיין שם בתוספות יו"ט חשבון מדויק על פי הפסוקים ביחזקאל מ"ח, שהמרחק מירושלים לפרת הוא ט"ו יום בדיוק. בירושלמי שביעית פ"י ה"א: "מעברין את השנה בשביל הגלויות שיצאו ממקומן לעשות הפסח ולא הגיעו לא"י אם נשמע שכבר הגיעו לנהר פרת שהוא תחילת א"י" (לפי פירוש "פני משה"). כן משמע

92. דברים א', ז'. 93. רמב"ן דברים א', ז'. 94. דף י' ..

מדברי תוספות במסכת סנהדרין דף י"א, שעבור תושבי א"י אין צורך לעבר את השנה, שהרי יכולים להגיע לירושלים מר"ח ניסן עד ט"ו ניסן, שהם ט"ו יום, כדרוש להליכה מנהר פרת. יש אומרים שאף הרמב"ם סובר כן באמרו⁹⁵: "איזו היא סוריא ? מא"י ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צובה, כל יד פרת ועד בכל".

ערב כניסת עם ישראל לארץ נאמר להם⁹⁶: "כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גויים רבים מפניך: החתי והגרגישי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי, שבעה גויים רבים ועצומים ממך". ההשוואה לברית בין הבתרים מלמדת שלא נכללו כאן: הקיני, הקניזי והקדמוני. כמו כן הושמטו הרפאים, אך נכללו עם אחר: החוי. לדעת חלק מן המפרשים, הרפאים הם החוי. כדברי הרמב"ן⁹⁷: "אם כן הרפאים שנתן לאברהם הוא החוי שהוא הבן השישי לכנען". חז"ל עמדו על השמטת שלושת העמים וקבעו⁹⁸: "מאי דכתיב 'והטיבך והרכך מאבותיך' ? רבי אליעזר פתר לה לעתיד לבוא. אבותיך ירשו ארץ שכעה עממים - ואתם עתידים לרשת ארץ של עשרה עממים". נחלת שלושת עמים אלה תינתן לנו בימות המשיח⁹⁹.

במסכת בבא בתרא נ"ו מוסבר, שכל מה שהראה הקב"ה למשה חייב במעשר, וזה בא למעט ארץ הקיני, הקניזי והקדמוני. כיוון שעניין זה מובא בהקשר של מצוות התלויות בארץ ייתכן שרק לעניין זה יצאו עמם אלה מגבולות ההבטחה, אך לא לגבי שאר העניינים, שאינם תלויים בכיבוש¹⁰⁰.

היכן שכנו הקיני, הקניזי והקדמוני ? שאלה זאת עוררה מחלוקת בין התנאים¹⁰¹. אף בהסבר דעותיהם של התנאים נחלקו חוקרים רבים. דעת החוקר בר-דרומא בספרו "וזה גבול הארץ" היא, שלדעת רוב התנאים יש לחפשם מחוץ לגבולות של "מנהר מצרים ועד הנהר הגדול

95. הל' תרומות פ"א ה"ט. 96. דברים ז', א'. 97. דברים כ', כ"ב. 98. ירושלמי קידושין פ"א ה"ח. 99. בראשית רבה פרק מ"ד ורמב"ן דברים י"ט, ח'-ט'. 100. רבי דוד פרידמן שו"ת שאילת דוד חידושי שביעית. 101. כ"ב נ"ו, ירושלמי שביעית פ"ו ה"א, בראשית רבה מ"ד, כ"ג.

נהר פרת". וזה בהתאם לשיטה שגבול זה לא צומצם, אלא עתיד להתרחב. לעומת דעה זאת, מאתרים אחרים עמים אלה בתוך תחומי הגבולות הללו. אולם לכל הדעות אין עמים אלה מצויים בתחומי עבר הירדן מהארנון עד החרמון (הכוללים את רמת הגולן) לפי שחבל ארץ זה שייך לישראל בהווה. לפי דעה אחת נמצאים שטחי עמון, מואב ואדום דרומית מחבל ארץ זה. כך סובר גם רש"י בכראשית ט"ו. זהו זה מתאים לאיסור התורה לא להתגרות במלחמה, איסור שבטל תוקפו המעשי כשעברו אומות אלה מן העולם, כשבלבל סנחריב את האומות¹⁰².

לדעות אחרות יש לחפשם דרומה, צפונה או מזרחה מאזור זה. כבר נאמר לעיל, שבני-ישראל כבשו מ"הארנון עד החרמון". ואכן ארץ סיחון ועוג כלולה לדעת רוב הראשונים בהבטחת ה' לאבות ולישראל בימי משה. בספר דברים פרק ב' מכונים עמון ומואב בשם "רפאים", ומדגיש רש"י: "אתה סבור שזה ארץ רפאים שנתתי לאברהם - אבל לא זו היא!". אך בדברים ג', י"ג, כשמדברת התורה על: "יתר הגלעד וכל הבשן ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה וכל חבל הארגוב לכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים", קובע רש"י: "היא אותה שנתתי לאברהם", וכן דעת רשב"ם שם. וכן פירש רש"י בדברים י"ח, ב': "ארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמשת העממים ושל סיחון ועוג שני עממים אמורי וכנעני". עמים אלה כלולים גם בהבטחת ה' למשה.

הרמב"ן קובע: "ארץ סיחון ועוג ירושתם של ישראל היא"¹⁰³. ולכן לא חייבה התורה להגדיל את כלי שלל המלחמה כפי שחייבה אחר-כך במלחמת מדין, כי מלחמת סיחון ועוג היתה מלחמת מצווה של כיבוש הארץ "כי הם מלכי האמורי וארצם מנחלת ישראל היא, והותר להם כל שללם, אפילו האסורים... אך מדין לא היה משלהם ולא לקחו ארצם רק לנקום נקמתם"¹⁰⁴. אף ראשונים אחרים קבעו שהגלעד והגולן לנו הם. ביניהם רבינו שמשון משאנץ בפירושו למסכת ידים פ"ד מ"ג. וכן הרא"ש בפירושו שם. המשנה שם קובעת שעמון ומואב חייבים

102. ראה מסכת ידים פ"ד מ"ד ורמב"ן בהוספתו לספר המצוות לרמב"ם סוף מצוות לא תעשה.

103. במדבר כ"א, כ"א. 104. במדבר ל"ג, כ"ג.

במעשר עני בשביעית, וא"כ לכאורה רואים ששביעית לא נוהגת שם, כי אילו נהגה היו פטורים. שואלים הראשונים: והרי משנה מפורשת היא במסכת שביעית שעה"י חייב בשביעית? 105. (והמושג עבר-הירדן כולל גם את ארץ עמון ומואב, שנכבשה ע"י סיחון ועי"כ הותר לישראל לכבשה 106. חלק זה מכונה: עמון ומואב שטהרו בסיחון וגבולו: מהארנון עד היבוק). עונים הרא"ש והר"ש: ברור שמה שנכבש ע"י ישראל בעה"י "ארץ ישראל ממש הוא". וכוונת המשנה הפוטרת עמון ומואב משביעית לעמון ומואב שלא נכבשו בידי ישראל. וכך תירץ ר"ת באחד מתירוציו 107, וכן כתבו רבי משה מקוצי בספרו: ספר מצוות גדול 108, ומהר"י קורקוס 109, ותוס' ב"כ דף נ"ו. וכן מסביר הרדב"ז את שיטת הרמב"ם 110, וזו לשונו: "סוף ערכין (דף ל"ב) וירושלמי שביעית פ"ו למדנו שעבר הירדן נקראת ארץ-ישראל וחייבת מן התורה. והא דאמרינן לעיל עמון ומואב - היינו מה שלא נטהר בסיחון מלך האמורי". עכ"ל. וכן האריך להוכיח ר' שמעון ב"ר צמח דוראן בספרו תשבץ ח"ג סימנים קצ"ח ור'.

לפי תשובה אחרת בראשונים, המשנה הנ"ל במסכת ידים אכן דנה בעמון ומואב שטהרו בסיחון, ובאמת אין שביעית נוהגת שם, אך ארץ סיחון ועוג עצמה, דהיינו: מהיבוק עד החרמון - ודאי כא"י לכל דבר היא 111.

ר' אשתור הפרחי, בספרו הנודע "כפתור ופרח", המוקדש לענייני ארץ-ישראל, קובע בפרק י"א: "וכל הארץ היא - (נחלת גד וראובן וחצי שבט המנשה) נחלת ישראל וגבולם, שכן כתוב: נחלה לישראל עבדו". וממשיך ואומר: "אם אין עליה מין מתועלת אדמת ישראל, או שלא נשמע זה מפי משה ואלעזר והנשיאים, תימה, למה בחרו בה הראובני והגדי בעד מקניהם, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו? וכן

105. שביעית פ"ט מ"ב. 106. חולין דף ס'. 107. יבמות ט"ז וחגיגה ג'. 108. סמ"ג מצווה קס"א. 109. על הרמב"ם הג' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח. 110. הל' תרומות פ"א ה"ב. 111. ר"ת יבמות ט"ז, רש"י חגיגה דף ג', הרמב"ם בפירוש המשניות בידים שם.

דוד, שהיה מלך ורוצה בתקנת בניו, למה לא ציווה לגלות הגל ולהוציאו מהפחת ולהביאו לא"י? (הכוונה לאבשלום שנהרג בעה"י ונקבר שם). וכן ברזילי הגלעדי (שרצה להשאר בעה"י ולא קיבל את הזמנת דוד לבוא לירושלים) כדי להקבר בקבר אביו ואמו ואיבד הטוב ההוא? דהיינו: ודאי שברזילי לא איבד מעלת א"י כהישארו בעה"י לכן נשאר שם¹¹². אף דין תרומות ומעשרות נוהג שם: "הרי לך שסתם עה"י היא ארץ סיחון ועוג, ואין צריך לומר ששם חייבים בחוקי תרומות ומעשרות שהרי ארצנו ונחלחנו היא, עוד שנוהג שם שביעית וביכורים"¹¹³.

גם מרן הרב קוק זצ"ל באגרותיו (אגרות ראי"ה ח"א עמ' רע"א, רע"ט.) { מעודד את אנשי ביאליסטוק לרכוש אדמות בעה"י ורואה בכך גאולת הארץ משמונה.

ב. הוכחות הלכתיות לשייכות עבר הירדן לא"י:

הוכחות נוספות מצויות בדברי רבותינו לשייכות עבר-הירדן לארץ-ישראל:

1. ערי מקלט: הרמב"ם בהלכות רוצח פ"ח ה"א קובע: "אין ערי מקלט נוהגות אלא בארץ ישראל. ושש ערים היו: שלוש הבדיל משה בעבר הירדן ושלוש הבדיל יהושע בארץ כנען". מצויה כאן קביעה ברורה: א"י כוללת את ארץ כנען בעבר המערבי ועה"י בעבר המזרחי. לדעת ר' מאיר שמחה הכהן, בספרו "משך חכמה"¹¹⁴, נהגו ערי מקלט גם בזמן בית שני. כבר הוזכר, שגולן בבשן היתה אחת מערי המקלט הנוהגות רק בארץ ישראל. בגנזי שכטר ח"א עמ' 112 מובא: "ואת גולן בכשן - זו סלוקיא" (צפונית מערבית לתל פארס).

ב"עמק הנצי"ב" על הספרי¹¹⁵ מוסבר, שדין ערי מקלט נוהג רק בא"י, משום שכאן ישנה השגחה מיוחדת, ובזכות הישיבה בה חש הקב"ה להצלת הרוצחו בשוגג, ולעניין זה שווה קדושת עבר הירדן לקדושת שאר א"י.

¹¹². שם פרק ט'. ¹¹³. שם פרק מ"ז. ¹¹⁴. במדבר ל"ה. ¹¹⁵. במדבר ל"ה.

2. עגלה ערופה: בפרשת עגלה ערופה נאמר: 116 "כי ימצא חלל באדמה שאר ה' אלוקיך נותן לך לרשתה", דרשו חז"ל בספרי שם: "נותן לך" - לרבות עבר הירדן, הרי עשה"י בכלל נתינת הארץ לישראל. כך פסק הרמב"ם בהלכות רוצח פ"י ה"א: "אין מביאין עגלה ערופה אלא מא"י וכן מעבר הירדן". הצורך בהדגשת חלות דין זה בעה"י מוסבר בכך, שאין דין עגלה ערופה נוהג במקום ששכיחים רוצחים (ספרי שם), ובעבר הירדן שכיחים רוצחים¹¹⁷. אעפ"כ קיים שם דין עגלה ערופה כבשאר חלקי א"י¹¹⁸. מוסבר במפרשים, שהבאת עגלה ערופה באה לכפר על הדם שנשפך, ולמנוע סילוק השכינה. מכאן שזו שוכנת אף בעה"י.
3. יובל: בישועות מלכו, לר' יהושע מקוטנא, חלק יורה דעה סימן ס"ז, מובאת ראייה נוספת: בערכין דף ל"ב נאמר: משגלו ראובן וגד וחצי שבט המנשה, בטלו יובלות, שנאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה". יובל נוהג בזמן שכל יושביה עליה ולא כשגלו מקצתם. מכאן ראייה ברורה שעבר הירדן כלול בארץ, שאם לא כן לא היה היובל מתבטל עם גלות שניים וחצי השבטים ממנה¹¹⁹.
4. ערי חומה: דין קדושת ערי חומה נוהג רק בארץ ישראל. ישנו תהליך מיוחד לקידושן, ותלויה קדושתן בקדושת א"י לעניין המצוות התלויות בה. בין הערים המקודשות נמצאת גדוד (או: גדור) בעבר הירדן¹²⁰. אביי ורבא מאוחדים בדעה, שהיו ערי חומה נוספות. מכאן מביא התשב"ץ בתשובותיו ראייה נוספת לשייכות עה"י לא"י.
5. ערי הלויים: ב"קונטרס א"י" מעלה הרב אברמסקי נקודה נוספת: כשכובשים בחו"ל נוטלים הלויים חלק בנחלה ובכיזה, בעוד שבארץ ישנן רק מ"ב ערי לויים, בתוספת שש ערי המקלט. כיוון שבעבר הירדן אל נטלו הלויים חלק, אלא רק ערי לויים, מוכח שדין א"י יש כאן.
6. ישיבת הארץ: שנינו בכתובות פי"ג מ"י, שכני הזוג יכולים

דברים כ"א, ט"ו. 117. מכות דף י'. 118. בעל פנים יפות.

119. וכן כתב החזו"ן-איש זרעים ליקוטם סימן 120. ערכין דף ל"ב.

לכפות זה את זה לעלות מחו"ל לא"י ובתוך הארץ - לירושלים. אך מיהודה לגליל, או לעה"י ולהיפך אי אפשר לכפות. הרמב"ן, בהוספותיו לספר המצוות, עשה ד', משייך דין הכפייה למצוות יישוב הארץ מכאן מסיק התשב"ץ שמצוות יישוב הארץ נוהגת בעה"י כבשאר חלקי הארץ.

7. קרבן העומר: המשנה במנחות פ"א מ"א קובעת: " כל קרבנות הציבור והיחיד באים מן הארץ ומחו"ל, מן החדש ומן הישן, חוץ מן העומר ושתי הלחם, שאינם באים אלא מן החדש ומן הארץ". מפרש רש"י¹²¹: "כל הארצות שבא"י כגון יהודה ועבר הירדן והגליל כשרות להבאת העומר", וכן פירש ר' עובדיה מברטנורא.

בסנהדרין דף י"א ע"ב נאמר: "על שלוש ארצות מעברים השנה: יהודה ועבר הירדן והגליל. על שתיים מעברין ועל אחת אין מעברין". מפרש רש"י: "אפילו לא הגיעה התבואה לכישולה ביהודה ובשלה בעבר הירדן ובגליל, אין מעברין השנה, הואיל ומביאים עומר מעבר הירדן ומהגליל". וכן מפרש הר"ן שם, והתשב"ץ ח"ג סימן קצ"ח. אף ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) בספרו ברכי יוסף או"ח סימן תפ"ט¹²² מדייק מירושלמי שקלים פ"ד: "ר' ישמעאל אומר: אין עומר בא מסוריא", שדווקא מסוריא אין מביאים, אך מעה"י בא העומר.

קרבן העומר מיוחד לא"י, כדברי המשנה במסכת כלים פ"א מ"ו: "עשר קדושות הן: א"י מקודשת מכל הארצות. ומה היא קדושתה? שמביאים ממנה העומר ושתי הלחם (יש גורסים גם ביכורים) מה שאין מביאין כן מכל ארצות". הגר"א עומד על כך שאין המשנה מזכירה שאר מצוות התלויות בארץ, כגון: תרומות ומעשרות, ומסיק שמצוות אלו נובעות מחובת הארץ, בעוד שעומר ושתי הלחם נובעות מקדושת הארץ. ולשיטתו, רואים שבעה"י קיימת גם הקדושה המיוחדת של א"י.

במסכת ראש השנה דף י"ג מבררת הגמרא כיצד קיימו את קרבן העומר הראשון. בספר יהושע נאמר: "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח". שואלת הגמרא: מהיכן היתה להם תבואה הראויה להקרבה, דהיינו: תבואה חדשה שהעומר צריך להתירה באכילה, הרי התבואה

121. שם פ"ג: .122. בסימן זה דיון ארוך על מעמד עה"י כהלכה.

שהיתה כארץ באותה שעה גדלה ביד נוכרים ולא נאסרה!? - עונה הגמרא: הקריבו מתבואה שלא הגיעה לשליש גידולה ביד נכרי ולכן ראויה להקרבה. שואלים הראשונים, מדוע לא תירצה הגמרא בפשטות, שהביאו קרבן העומר מעבר הירדן, מנחלת בני גד וראובן, שכבר היתה בידם מזה זמן? ותוצו כמה תירוצים:

1. המאירי: תבואה שבאה מעה"י כבר יבשה ולכתחילה צריך להביא "כרמל" - רך ומלא.

2. הריטב"א: מצווה להביא מהקמה ולא מהקצור מזה זמן.

3. הר"ן (רבנו נסים) בחידושי: לכתחילה יש להביא מיהודה, ולא נראה היה לגמרא שעומר ראשון שהוקרב בא מעה"י, שאין זה הירדן.

4. ר' יהושע מקוטנא: עבר הירדן התקדש רק לאחר ירושת העבר המערבי, כשם שערי המקלט שבעבר המזרחי קלטו רק לאחר הכשרת ערי המקלט בעבר המערבי¹²³.

העולה מתוך שאלת רבותינו ותשובתיהם הוא: עקרונית ניתן להביא עומר מעה"י, כשארץ ביהודה. וכבר ראינו למעלה, שרק מחלקי א"י בא קרבן זה. (אמנם הר"ן בנדירים כ"ב קובע: עה"י לא התקדש להבאת העומר ולמקצת קדושות, אך המעיין בדבריו מבין, שעבר הירדן הוא חלק מן הארץ, אלא שפטור מכמה מן המצוות התלויות בה!).

9. תוכחת משה: התשב"ץ מביא ראייה נוספת מתוך דברי המדרש: "לא הוכיח משה את ישראל עד שהכניסן לארץ ישראל שנאמר: "אחרי הכותו את סיחון" וכו' 124. א"כ מפורש שעבר הירדן הוא תחילת הכניסה לארץ ישראל.

ג. נספח 1 - גבולות פרשת מסעי.

הוכח לעיל מתוך דברי רבותינו בגמרא, ומדבריהם של ראשונים ואחרונים, שעה"י הכולל את רמת הגולן - הנה חלק בלתי נפרד מארץ ישראל המובטחת לאבותינו ולנו עד העולם.

והנה על קביעה זאת ישנה לכאורה קושיה חמורה: בספר במדבר פרק ל"ד משורטטים בפירוט גבולות ארץ כנען. בית היתר נאמר שם¹²⁵: "וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה. וירד הגבול הירדנה"

123. ישועות מלכו חיו"ד סימן ס"ז. השווה לרברי הרב חול"פ זצ"ל בספרו מעיני הישועה עמ'

ש"א. 124. ספרי דברים א' פסקה ד'.

והיו תוצאותיו ים המלח". הרי לנו מקרא מפורש שגבול הארץ הוא הקו ההולך מן הכנרת לאורך הירדן, וממילא עבר הירדן הנו מחוץ לארץ.

אך העיון המדוקדק בכתוב ובהקשר פרק זה למקרא שלפניו ולשאחוריו מלמדנו, שאין כל סתירה ואין כל קושיה. פרק זה קשור למצוות החלוקה בגורל של ארץ כנען לשבטים. בעבר המזרחי כבר נחלקה הארץ לראובן, גד וחצי שבט המנשה. ממילא הגבולות המסומנים בפרק ל"ד הם הגבולות שיש צורך עתה לכבשם ולחלקם! ולא באו להוציא את עה"י מתחומי ארצנו. ואכן במפורש מדגיש הכתוב בסיום ציון הגבולות: "זאת הארץ אשר תנחלו בגורל, אשר צווה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה כי לקחו בני הראובני לבית אבותם, ומטה בני הגדי לבית אבותם, וחצי מטה המנשה לקחו נחלתם מעבר לירדן יריחו קדמה מזרחה". דהיינו: נוסף למה שכבר נכבש וחולק, יש עתה לכבוש גבולות אלה. הסבר זה מוכח גם מן העיון המדוקדק מפתחת פרק ל"ד: "זאת הארץ אשר תפול לכם נחלה ארץ כנען לגבולותיה". ארץ כנען היא הצד המערבי של א"י הכוללת את שני עברי הירדן. כמאמר הפסוק: "את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען"¹²⁶. כבר ראינו שהרמב"ם בהלכות רוצח פ"ח ה"א דקדק יפה בלשונו, ואחר שקבע שערי מקלט נהגות רק בארץ ישראל בא ופירט את הערים בארץ כנען ובעבר הירדן.

דיוק זה נראה כבירור גם מעיון בדברי ספרי זוטא בפרשת נשא: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות. ומה היא קדושתה? שמביאים ממנה העומר ושתי הלחם. ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן שארץ כנען כשרה לבית שכינה ואין עבר הירדן כשר לבית שכינה". הדברים ברורים ומפורשים. תחילה דובר על ארץ ישראל על שני עבריה, ובהמשך: חלוקתה הפנימית לארץ כנען ועה"י.¹²⁷

אגב: דברי הספרי זוטא, שאין עה"י כשר לבית שכינה, משמעותם היא לאחר שעבר המשכן לעברו המערבי של הירדן שוב לא ניתן

¹²⁵. פס' י"ג. ¹²⁶. במדבר ל"ה, י"ד. ¹²⁷. ועיין בזה בפירוש המלבי"ם והעמק דבר בפרשת

להחזירו לעברו המזרחי. הדברים אמורים לאותה תקופה שעדיין לא נבחרה ירושלים, אך משנבחרה ירושלים נקבע במכילתא לפרשת בא: "עד שלא נבחרה ירושלים, היתה כל א"י ראויה לשכינה. משנבחרה ירושלים יצאת ארץ ישראל שנאמר: 'כי בחר ה' בציון אוה למושב לו'". (גרסת הגר"א שם). וברור שאין כוונה למעט השראת השכינה בשאר חלקי הארץ אלא מדובר על הקרבת הקרבנות ושאר דינים המיוחדים לירושלים. ואף הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ו הט"ז משתמש בניסוח זה: "ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לעניין שביעית ומעשרות וכיו"ב לא קידשה לעתיד לבוא? לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה¹²⁸.

נספח 2 - הגזירה על משה.

במקום זה ראוי להתייחס לשאלה נוספת: משה רבנו נענש בעקבות חטאו במי מריבה: "לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ". לעומת זאת, משה נכנס לארץ סיחון ועוג¹²⁹.

לכאורה, דברים אלו סותרים לדברינו לעיל שעה"י מא"י הוא? אך גם לשאלה זאת תשובה ברורה מתוך דברי הכתובים: משה מתאר את הגזירה שנגזרה עליו במלים הבאות: "ה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה"¹³⁰! הגזירה היא לא לעבור את הירדן! וכן נאמר לו שלא יביא העם "אל הארץ", בהא הידיעה, משמעו הארץ המיוחדת (ארץ זבת חלב ודבש - לפי פירוש הראב"ד על הספרא), למעט עבר הירדן.

נראה שזאת היא כוונת הספרי במדבר כ"ז: "בשעה שנכנס משה לנחלת בני גד וראובן שמח ואמר: דומה אני שהותר לי הנדר... התחיל שופך תחנונים לפני המלך ("ואתחנן אל ה' בעת ההיא" - אחר כיבוש ארץ סיחון ועוג). משל למה הדבר דומה? למלך שגזר על בנו שלא יכנס לפתח פלטרין שלו. נכנס לשער - והוא אחריו, לטרקלין - והוא אחריו, כיוון שבא להיכנס לקיטון אמר לו: בני, מכאן ואילך אתה אסור". המדרש מבחין בדרגות שונות בארץ עצמה, שרק לגבוהה

¹²⁸. ראה אגרות ראי"ה ח"א עמ' ל"ד. ¹²⁹. וכן מובא בחשב"ץ מדרש המשווה מקום קבורת משה

למקום קבורתם של דור המדבר בחו"ל. ¹³⁰. דברים ל"א, א'.

שבהן אין משה יכול להכנס. ואכן על הפסוק: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, ההר הטוב הזה והלבנון" דרשו חז"ל: זה ירושלים ובית המקדש. משה נכנס איפה לטרקלין, כלשון המדרש, רק ל"קיסון", לדרגת קדושת ירושלים וביהמ"ק, לא זכה להגיע. בתנחומא ישן מצינו שמשה ביקש לעבור לארץ במחילות או לרוח כיונה, כדי לא לעבור על האיסור שהוטל עליו, וכן ניסה לעבור מעל מקורות הירדן, דרך החרמון: "והיה ההר מתרומם אתו עד שיצאת בת קול ואמרה לו: 'רב לך'!".

אשר למקום קבורתו ישנם שלושה הסברים:

1. הנציב בפרושו לדברים ל"ב ול"ד מכאר שלהר העברים היו שני עברים - אחד ששייך לא"י והאחר - הפונה לצד מואב - חו"ל. משה צפה אל הארץ בעבר השייך לנו. אך מת ונקבר בארץ מואב: "וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' ויקבר אותו בגי בארץ מואב מול בית פעור"131.

2. אף אם נאמר שמשה נקבר בנחלת גד ("שם חלקת מחוקק ספון"), הרי זה כחלק עמון ומואב שטהרו בסיחון שלגביו ניתן לומר לפי כמה מהראשונים שאינו כא"י לכל דבר.

3. ר' יהושע מקוטנא¹³² מסביר, שבעת מות משה וקבורתו עדיין לא התקדש עה"י. הקדושה חלה רק עם כיבוש העבר המערבי. ואכן לגבי קבורת מרים באדום אומר ר' מאיר שמחה הכהן¹³³, שאדום מהקיני, קניזי וקדמוני, שלעתיד לבוא יינתנו לנו, ואז תיחשב כקבורה בא"י. יוצא שבשאר חלקי עבר הירדן שכבר ניתנו לנו - הנקבר כנקבר בארץ.

יש אחרונים הסוברים שעה"י אינו כלול בהבטחת ה' לאבות, ולכן, לפי גדרי ההלכה המקובלים, אי אפשר היה לכבשו ולקדשו לפני כיבוש ארץ כנען, כדיני כיבוש יחיד ורבים, אלא שהקב"ה נתן הוראה מיוחדת להקדים ולכבוש את עה"י, כדי שיוכלו לעבור דרכו ארצה.

131. דברים ל"ד, ה'-ו'. 132. ישועות מלכו חיו"ד סימן ס"ז. 133. משך חכמה פרשת חוקת.

קובע בעל ה"חזון איש"¹³⁴: אפילו אם נאמר שאין עה"י בחלקו או כולו כלול בהבטחת ה' לאבות, כיוון שהותר כיבושו עפ"י צו מיוחד לא פקע תוקפו של צו זה גם כשקדושה ראשונה בטלה.

2. תחום עולי בבל.

ישנם שני מקורות עיקריים המסמנים תחומי הארץ, שהתקדשה בקדושה שנייה ע"י עולי בבל. חשוב להקדים: ישנה דעה, שרק מה שקידשו עזרא וסיעתו, התקדש בקדושה שניה, ולא כל מה שהוחזק בהמשך ימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד. הגרש"ז אויערבך רוצה להסביר בכך את דברי הראב"ד¹³⁵ שעה"י לא הוחזק ע"י עולה בבל, והרי במציאות ישבו שם יהודים!? אלא שלא קידשו¹³⁶. אך ידוע שבזמן עזרא עצמו החזיקו ישראל באזור מצומצם ביהודה ומצינו שבגבולות עולי בבל רחבים ביותר. מכאן, שגם אח"כ הוסיפו לקדש בכל מקום שישבו. וכבר הובאה לעיל רשימת מקומות ברמת הגולן, שחויבו במצוות התלויות בארץ עם התרחבות היישוב.

המשנה¹³⁷ מגדירה: "כל שהחזיקו עולי בבל מא"י ועד כזיב". יש מפרשים המסבירים, שהגבול הדרומי: "ארץ ישראל" - הוא נחל מצרים, שהיה גם גבול עולי מצרים; "כזיב" - הוא כנראה אכזיב, סמוך לעכו. ר' אשתור הפרחי קובע בספרו "כפתור ופרח", שבתחום זה, כל המקומות הם בחזקת קדושה שנייה, אלא אם כן מפורש לגביהם אחרת. בעוד שמכזיב צפונה ייתכן שישנם מקומות שהוחזקו ע"י עולי בבל, אבל לגביהם יש לחפש מקור מפורש.

המקור השני, המפורט יותר, הוא הברייתא המפורסמת שכותרתה: "תחום ארץ ישראל". בחלק מן הגרסאות מופיעות גם המלים "כל שהחזיקו עולי בבל"¹³⁸. לדעת החוקרים הגבול המשורטט בברייתא

134. חידושו לכ"ב נ"ו. 135. הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח. 136. מעדני ארץ שביעית סימן ח'.

137. שביעית פ"ו מ"א ובחלה פ"ד מ"ח. 138. תוספתא שביעית פ"ד, ירושלמי שביעית פ"י ה"ב, ספרי עקב פסקה נ"א, ילקוט שמעוני עקב רמז תתע"ד. ראה השוואתם וסידורם בספר גבולות הארץ

לר' נפתלי צבי הילדסהיימר ולר' שמואל קליין.

זאת מקיף את כל רמת הגולן ואת רוב עבר הירדן המזרחי. לפי הסברו של יהודה אליצור¹³⁹ המשנה בשביעית מתכוונת לכך שכזיב היא תחילת הקו בצפון הארץ המסמן את תחום עולי בבל, ואין איפה סתירה בין הבריתא למשנה.

מעניינים בנידון דבריו הנחרצים של ר' איזיק מקומרנא בספרו: "מעשה אורג": "וזוה יסוד מוסד לא יזיזוהו כל הרוחות שבעולם, ישראל הקונה קרקע בתחום כיבוש עולי מצרים - הרי היא בקדושת הארץ לכל דבר - קדוש יאמר לו! אבל כיבוש עולי בבל - אפילו הוא ביד גוי, גזילה היא בידו הוא קדוש בקדושת חזקת א"י מימות עזרא עד אברהם ולעולם.

הובאו לעיל מקורות רבים, המראים בכירור, שהיה יישוב יהודי רחב ומבוסס ברמת הגולן באותה תקופה. ראינו גם, שלדעת רוב הראשונים בהתייחסותם למשנה בידים פ"ד מ"ג, ארץ סיחון ועוג התקדשה ע"י עולי בבל, ולפחות מהיבוק צפונה (צפונית מארץ עמון ומואב שטהרו בסיחון), גם קודשו שם ערי חומה¹⁴⁰. נמצא שחזרנו לנחלת אבותינו במלוא מובן המלה.

חלק ד' - (נספח) - שביעית וביכורים בעבר הירדן. ישנן מספר מצוות שחיובן בעבר הירדן שנוי במחלוקת. בנגעי בתים¹⁴¹, בערלה¹⁴², בחדש¹⁴³, ובשמיטה¹⁴⁴ - מופיע הביטוי "וכי תבואו אל הארץ". מתבאר בתורת כהנים שם: "יכול משכאו לעה"י? תלמוד לומר: "אל הארץ" - הארץ המיוחדת. לדעת הר"י קורקוס¹⁴⁵ כוונת המדרש היא, שהדינים הנ"ל אינם חלים בעה"י.

לעומתו מפרשים הראב"ד ור"ש משאנץ, שהמדרש בא לקבוע את זמן

139. "ארשת" תש"ד. 140. עדכין ל"ב. 141. ויקרא י"ד, ל"ד. 142. שם י"ט, כ"ג. 143. שם כ"ג, י'. 144. שם כ"ח, ב'. 145. הל' שמיטה פ"ד הכ"ח.

החיוב בעה"י המזרחי: לאחר כיבוש העבר המערבי וירושתן, וכך גם משתמע מהמשך המדרש למעיין בו במקורות הנ"ל. הרמב"ם קובע¹⁴⁶, שבעה"י חיוב השביעית הוא מדבריהם. והסברים שונים ניתנו לפסקו. אך מדברי הראשונים, שהובאו למעלה משמע שחיוב השביעית שם הוא כבעבר המערבי, וראיתם מדברי המשנה: "שלוש ארצות לביעור" יהודה, עבר הירדן, והגליל¹⁴⁷. הרמב"ם מפרש, שהכוונה כאן היא לעבר הירדן המערבי¹⁴⁸.

גם לגבי ביכורים - פוסק הרמב"ם שהחיוב הוא מדבריהם. אף כאן הסברים שונים לשיטת הרמב"ם. יש אומרים, שהוא מסתמך על דברי ר' יוסי הגלילי: "אין מביאים ביכורים מעה"י שאינה ארץ זבת חלב ודבש"¹⁴⁹. אף ת"ק סובר שאין החיוב שם מן התורה אלא מדרבנן בלבד. ויש להעיר, שבירושלמי מובא הסבר נוסף לדעת ריה"ג: נאמר בפרשת ביכורים: "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך" - למעט עבר הירדן שנטלו לעצמם. מבאר הנציב, שבט מנשה (ששכן בגולן) לא ביקש לעצמו חלק בעה"י אלא נשלח לשם ע"י משה, ולכן ראוי הוא להביא ביכורים, בעוד שנחלת בני גד וראובן פטורה - לפי שהיו להוטים אחר ממונם - דבר המנוגד לאופיה של מצוות הביכורים. רבי רפאל שפירא ורי"ז סולוביצ'יק מבארים, שנחלת מנשה היא "ארץ הרפאים" שהוכטחה לאברהם, ולכן דינה שונה משאר חלקי עבר הירדן. יוצא שאף אם חיוב ביכורים בעבר הירדן באופן כללי יהיה מדרבנן, רמת הגולן שהיא חלק מנשה, תתחייב מן התורה!

סיכום:

בדברים שלמעלה לא התיימתי להביא את כל המקורות וכמובן שלא לפסוק הלכות. עניינים נוספים מצויים במאמרי: "הגולן והגלעד בהלכה", שנדפס בחוברת "מגשים ברמה", לזכרו של אחי בנימין כפיר הי"ד, שנפל בשדות רמת מגשימים בט' באב תשל"ל. כן ביררתי ענייני עומר ושמיטה בעה"י בחוברות מורשה ג' וד'.

146. הל' שמיטה פ"ד הכ"ח. 147. שביעית פ"ט מ"ב. 148. דיון ארוך בנושא ראה במאמרי "שמיטה

ברמת הגולן", מורשה ד'. 149. ביכורים פ"א מ"י.

אך דומני, שדי היה בחומר הרב שהובא לעיל, כדי להמחיש הן מבחינה מציאותית-היסטורית והן מבחינה הלכתית, שאכן חזרנו לנחלת אבותינו בבשן, ותמיד החזקנו בה ביסורים, שבהם נקנית א"י. ומהדהדים באזנינו קולות המזמור: "לי גלעד לי מנשה", כי לנו הם. ומשם יבוא לנו מבשר הגאולה, הלא הוא אליהו הגלעדי, הנביא שבא מהרי הגלעד. ובמהרה יקוימו בנו בע"ה דברי הנביא: "ורעו בשן וגלעד כימי עולם, כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות"150.

הרב רא"ם הכהן

"וכפר את מקדש הקדוש. ואת אהל מועד ואת המזבח יכפר"

ראשי פרקים:

1. הקדמה.
2. התחומים בהם מצינו הזאות.
3. סוגי ההזאות השונות.
 - א. ההבדל בין הזאת חטאת העוף לשאר ההזאות.
 - ב. ההבדל בין ההזאות בקידוש אהרן ובניו בימי המלואים לשאר ההזאות.
 - ג. ההבדל בין ההזאה במצורע לשאר ההזאות.
4. כיוון ההזאה בהזאות השונות - "כנגד בית קודש הקדשים".
5. ההבדל בין מקום הזאות פר העלם דבר, פר משיח ושעירי ע"ז למקום הזאות ההיכל ביום הכיפורים, בשיטת הרמב"ם.
 - א. מקום עמידת הכהן ביום הכיפורים, ומקומו בחטאות הפנימיות.
 - ב. מקום ההזאה בפרוכת.
- שתי בחינות של פרוכת בפרשיות המשכן.

האם הדם צריך לגעת בפרוכת?

ההסבר מדוע אין צורך שהדם יגע בכפורת.
6. ההבדל בגדר ההזאה בין הזאות מזבח הזהב לבין הזאות הפרוכת והכפורת.
7. משמעות עבודת ההזאות כמטהרות את המקדש.
8. ההבדל בין מנין הזאות הפרוכת בחטאות הפנימיות, לבין מנין הזאות הפרוכת ובין הבדים ביום הכיפורים.
9. הזאות מזבח הזהב מתערוכת של דם הפר ודם השעיר.

1. הקדמה:

אחרי עבודות הדם בקדש הקדשים, בהיכל ובמזבח הזהב, נאמר (ויקרא ט"ז, כ'): "וכלה מכפר את הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח... בכרייתא ב"תורת כהנים" שנינו:

"וכלה מכפר את הקדש - זה לפני ולפנים. את אהל מועד - זה היכל. המזבח - זה המזבח, מלמד שכל אחד כפרה בפני עצמו".